

Przedmowa

Problematyka pracowniczej własności akcji lub udziałów w spółkach kapitałowych jest w Polsce zagadnieniem stosunkowo mało znanym. Dzieje się tak, mimo że dla znacznej części polskiego społeczeństwa transformacja gospodarki wiązała się z możliwością preferencyjnego nabycia udziałów kapitałowych lub części majątku przedsiębiorstw, w których była zatrudniona. Tym samym wielu Polaków otrzymało możliwość partycypacji w zyskach i zarządzaniu spółkami w ramach instytucji akcjonariatu pracowniczego (własności pracowniczej)¹.

Wspomniany deficyt wiedzy w zakresie pracowniczej własności udziałów kapitałowych dotyczy opracowań zarówno popularnych, jak i naukowych. Wśród tych ostatnich widoczny jest zwłaszcza niedostatek studiów nad rozważanym zagadnieniem w piśmiennictwie prawniczym. Potrzeba uzupełnienia tej luki w dużej mierze zdecydowała o wyborze przez autora problematyki własności pracowniczej jako przedmiotu dociekań w ramach niniejszej rozprawy.

W świetle powyższego zasadniczym celem pracy jest ukazanie różnorodnych form prawnych akcjonariatu pracowniczego w naszym kraju. Jednocześnie własność pracowniczą przedstawiono na tle indywidualnych i zbiorowych stosunków pracy.

Biorąc pod uwagę aktualny dorobek doktryny, rozprawa ma zatem w przekonaniu autora charakter pionierski. Do tej pory bowiem skupiano się na wybranych aspektach akcjonariatu pracowniczego, rozpatrywanych na gruncie różnych dziedzin prawa. Przeszkodę w uniwersalnym podejściu do rozważanego zagadnienia stanowi z pewnością rozproszenie przepisów dotyczących akcjonariatu pracowniczego w aktach prawnych obejmujących różne jego gałęzie. Zdaniem autora wszechstronne podejście do rozważanego zagadnienia, odnoszące się do jego istoty i celu, możliwe jest jedynie na gruncie prawa pracy, dla którego jest wpisywane w ustrój spółki kapitałowej będącej pracodawcą.

Z racji na wspomniane powiązanie z różnymi dziedzinami prawa praca niniejsza ma w dużym stopniu charakter interdyscyplinarny. W celu ukazania istoty rozważanego zagadnienia konieczne było sięgnięcie do przepisów: prawa handlowego, prawa cywilnego, prawa gospodarczego publicznego i prawa upadłościowego. Uzasadnione było również odwołanie się do innych dyscyplin nauki, w szczególności nauk ekonomicznych, w których własność pracownicza jest przedmiotem analiz w dużo szerszym zakresie niż w naukach prawnych.

¹ Szczegółowe rozważania na temat pojęcia akcjonariatu pracowniczego (własności pracowniczej) przedstawiono w rozdziale I.

Chęć wypełnienia luki w dotychczasowym dorobku doktryny w zakresie publikacji dotyczących akcjonariatu pracowniczego jest ważnym, ale nie jedynym powodem, dla którego w opinii autora niniejszej rozprawy powyższa materia wymaga większej uwagi. Ważny jest również wątek aksjologiczny. Upowszechnienie własności wśród pracowników jawi się bowiem jako przyczynek do humanizacji stosunków pracy, podobnie jak inne przejawy partycypacji pracowniczej. Własność pracownicza może zatem stanowić skuteczne remedium na sprzeczność interesów, wpisana w relację między pracą a kapitałem.

Warto również zwrócić uwagę na szerszy, ustrojowy, kontekst akcjonariatu pracowniczego, którym jest upowszechnienie własności. W tym sensie pracownicza własność udziałów w spółkach stanowi realizację postulatu wysuwanego już przez *Arystotelesa*, czyli budowy państwa i społeczeństwa przy wsparciu silnej klasy średniej². W powyższym kontekście truizmem może się wydawać stwierdzenie, że za najbogatsze kraje na świecie uznawane są te, w których własność i bogactwo są rozproszone. Za to w krajach najbiedniejszych regułą jest skupienie dóbr w rękach wąskiej grupy otoczonych rzeszą osób, które nic zgoła nie posiadają. W świetle powyższej refleksji nie dziwi fakt, że rozwój własności pracowniczej od lat stanowi jeden z głównych celów polityki społecznej Unii Europejskiej.

W tym miejscu można zadać pytanie, w którym kierunku zmierza Polska. Odpowiedź na nie wykracza jednak poza ramy niniejszego opracowania. W odniesieniu do płaszczyzny prawnej rozważanego zagadnienia postawiona kwestia skłania wszakże do przemyśleń nad tym, na ile rodzime regulacje służą rozwojowi akcjonariatu pracowniczego. Biorąc pod uwagę, że własność pracownicza upowszechnia się w naszym kraju bardzo powoli, można postawić tezę, obecną zresztą w mediach, że przyczyną takiego stanu rzeczy jest brak lub niedoskonałość rodzimych regulacji³. Zagadnienie to będzie stanowić istotny element dociekań w ramach niniejszej rozprawy. W ich wyniku możliwe będzie również ewentualne wysunięcie postulatów *de lege ferenda*.

Praca niniejsza została podzielona na sześć rozdziałów. Rozdział I ma charakter teoretyczny. Dokonano w nim wyjaśnienia podstawowych terminów dotyczących przedmiotu rozprawy, czyli pojęcia akcjonariatu pracowniczego oraz spółki pracowniczey. Następnie dokonano analizy głównego przedmiotu rozprawy z punktu widzenia prawa pracy. Przedmiot dociekań stanowiło spojrzenie na akcjonariat pracowni-

² Według *Arystotelesa* liczna klasa średnia jest gwarantem dobrego ustroju państwa, ponieważ „[...] tam, gdzie jedni bardzo wiele posiadają, a drudzy nic, przychodzi do władzy w następstwie obu tych skrajności albo skrajna demokracja, albo najczystsza oligarchia, albo i tyrania. Tyrania bowiem wyłania się zarówno z niepohamowanej demokracji, jak i oligarchii, o wiele rzadziej natomiast zdarza się ona tam, gdzie władza stan średni i ludzie bliscy sobie społecznie [...]” (*Arystoteles*, *Polityka*, w przekładzie *L. Piotrowicza*, Warszawa 2004, s. 122).

³ Firmy zagraniczne chcą sprzedawać akcje pracownikom, ale to nie takie proste, *Dziennik Gazeta Prawna* 2014, Nr 191 (3832), s. C2; *K. Dąbrowska*, Prawo w Polsce nie zachęca do sprzedaży akcji pracownikom, artykuł dostępny na: <http://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/826040,prawo-w-polsce-nie-zacheca-do-sprzedazy-akcji-pracownikom.html> (data dostępu: 1.5.2015 r.).

czy przez pryzmat indywidualnych stosunków pracy. W tym kontekście świadczenia związane z nabyciem lub objęciem udziałów kapitałowych przez pracowników jawią się jako świadczenia dodatkowe do wynagrodzenia w ścisłym tego słowa znaczeniu. Można je wszelako zaliczyć do wynagrodzenia za pracę w szerokim rozumieniu tego pojęcia. W zakresie zbiorowego prawa pracy partycypacja kapitałowa wynikająca z własności akcji lub udziałów stanowi przejaw wyrażonej w art. 18² ustawy z 26.6.1974 r. – Kodeks pracy zasady udziału pracowników w zarządzaniu zakładem pracy.

W rozdziale II dokonano analizy tła ideologiczno-historycznego akcjonariatu pracowniczego. Koncepcja pracowniczych udziałów w kapitale spółki została wysunięta jako remedium na negatywne skutki społeczne przemian spowodowanych rewolucją przemysłową XVIII i XIX w. Rażąco dysproporcje w majątku i poziomie życia między wąską grupą fabrykantów a rzeszą pracowników najemnych powodowały napięcia, które w końcu mogły skutkować rewolucją na niespotykaną wcześniej skalę. Wówczas, w zasadzie równoległe, w naukach ekonomicznych i doktrynie społecznej Kościół katolickiego pojawiła się koncepcja upowszechnienia własności przedsiębiorstw wśród robotników. Wiek XX przyniósł zastosowanie powyższych postulatów w praktyce jako realizację idei tzw. kapitalizmu ludowego. W Stanach Zjednoczonych rozwinęła się koncepcja *L.O. Kelso*, czyli planów pracowniczej własności akcji (*Employee Stock Ownership Plans* – ESOP). Z kolei w Europie na uwagę zasługują w szczególności rozwiązania w zakresie partycypacji w kapitale spółek, których inicjatorem był prezydent Francji generał *Ch. de Gaulle*.

Rozdział III rozprawy obejmuje opis konkretnych rozwiązań w zakresie akcjonariatu pracowniczego za granicą w celu ukazania szerszego tła dla polskich regulacji. Istotne miejsce w tych rozważaniach zajmuje zarys modelu amerykańskiego ESOP, ponieważ Stany Zjednoczone są powszechnie uznawane za ojczyznę własności pracowniczej. Wśród rozwiązań europejskich zwrócono za to uwagę na dokonania francuskie. Francja na tle innych krajów europejskich jest bowiem liderem w zakresie upowszechnienia własności wśród pracowników. Doświadczenia tego państwa są również istotne z punktu widzenia ich wpływu na sytuację w naszym kraju. Chodzi, po pierwsze, o udział pracowników w prywatyzacji. Rozwiązania francuskie stały się bowiem inspiracją dla rozwiązań przyjętych w zakresie prywatyzacji metodą pośrednią (kapitałową) w Polsce. Po drugie, polscy pracownicy spółek zależnych od podmiotów mających siedzibę we Francji mogą uczestniczyć w programach własności pracowniczej na zasadach przyjętych we francuskim ustawodawstwie. W rozdziale tym ukazano również doświadczenia innych krajów postsocjalistycznych w zakresie prywatyzacji z udziałem załóg przedsiębiorstw. Pozwalają one spojrzeć na „blaski i cienie” przekształceń własnościowych z udziałem pracowników w Polsce w szerszym kontekście doświadczeń krajów o podobnych uwarunkowaniach historycznych, społecznych i gospodarczych.

W rozdziale IV ukazano historię akcjonariatu pracowniczego w Polsce. Jej początek wiąże się z *Gazolina S.A.* założoną przez *M. Wieleżyńskiego* i *W. Szaynoka* tuż przed odzyskaniem niepodległości. Przedsiębiorstwo zajmujące się eksploatacją gazu ziemnego i ropy naftowej w Zagłębiu Boryslawskim osiągnęło sukces ekonomiczny, którego przy-

czynę upatruje się w ustroju spółki, przewidującym powszechny udział w jej kapitale pracowników. Interesujący przypadek Gazoliny S.A. stał się inspiracją dla podobnych rozwiązań w kraju i za granicą. Nowy ustrój narzucony Polsce po II wojnie światowej zwalczał wszelką własność prywatną środków produkcji, zatem kwestia własności pracowniczej pojawiła się dopiero w związku z poszukiwaniem dróg transformacji z socjalizmu do kapitalizmu na przełomie lat 80. i 90. XX w. Ustawa z 13.7.1990 r. o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych przewidywała możliwość partycypacji pracowników we własności przedsiębiorstw, w których byli zatrudnieni w ramach obu, uwzględnionych w ustawie, ścieżek prywatyzacji – kapitałowej oraz likwidacyjnej. W rozdziale tym ukazano również kierunki zmian przepisów dotyczących uprawnień załóg w zakresie nabycia akcji lub udziałów spółek powstałych z przekształcenia przedsiębiorstwa państwowego, wynikające z ustaleń Paktu o przedsiębiorstwie państwowym w trakcie przekształcania, zawartego 22.2.1993 r., oraz ustawy z 30.4.1993 r. o narodowych funduszach inwestycyjnych i ich prywatyzacji.

W rozdziale V dokonano analizy aktualnie obowiązujących przepisów, zawartych w ustawie z 30.8.1996 r. o komercjalizacji i niektórych uprawnieniach pracowników⁴, dotyczących praw pracowników do nabycia akcji lub udziałów przekształcanych własnościowo spółek z udziałem Skarbu Państwa. Przedmiotem rozważań był charakter prawny oraz proces kształtowania prawa do nieodpłatnego nabycia akcji, które przysługuje uprawnionym pracownikom. Analiza została poczyniona na gruncie przepisów wspomnianej ustawy, rozporządzeń wykonawczych oraz bogatego orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego i Sądu Najwyższego. Na tle podglądów judykatury rozważano kwestię powiązania prawa do akcji prywatyzowanych przedsiębiorstw ze statusem pracowniczym beneficjentów. Zwrócono również uwagę na uregulowania szczególne dotyczące nieodpłatnego nabycia akcji w ramach prywatyzacji banków, cukrowni i spółek kolejowych. Drugi obszar dociekań w ramach tego rozdziału stanowiły uprawnienia załóg do nabycia udziałów lub akcji spółek prywatyzowanych metodą bezpośrednią⁵. W szczególności zwrócono uwagę na regulacje dotyczące spółek pracowniczych, zwanych również spółkami leasingowymi lub leasingującymi. Ścieżka prywatyzacji polegająca na oddaniu przedsiębiorstwa lub jego zorganizowanej części do odpłatnego korzystania spółce z udziałem większości jego pracowników przez lata stanowiła najczęstszą i wyjątkowo skuteczną formę przekształceń własnościowych, w których załoga wchodziła w rolę inwestora. Podobnie jak w przypadku rozważań dotyczących nieodpłatnego nabycia akcji, analizę zakończono przytoczeniem wyników badań przeprowadzo-

⁴ Tekst pierwotny Dz.U. Nr 118, poz. 561; t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1055. Do 15.1.2003 r. tytuł ustawy brzmiał: Ustawa o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, a następnie do 1.1.2017 r. – Ustawa o komercjalizacji i prywatyzacji.

⁵ Prywatyzacja metodą bezpośrednią została uchylona w ramach nowelizacji ustawy dokonanej w związku z wprowadzeniem nowych zasad zarządzania mieniem państwowym (zob. ustawa z 16.12.2016 r. o zasadach zarządzania mieniem państwowym, Dz.U. z 2016 r. poz. 2259, oraz ustawa z 16.12.2016 r. – Przepisy wprowadzające ustawę o zasadach zarządzania mieniem państwowym, Dz.U. z 2016 r. poz. 2260).

nych w spółkach pracowniczych. Rozdział kończy ocena akcjonariatu pracowniczego związanego z prywatyzacją, dokonana przez pryzmat rozwiązań ustawy PrywPPU.

Rozdział VI jest poświęcony analizie unormowań dotyczących własności pracowniczey niezwiązanej z procesami przekształceń własnościowych. W pierwszej kolejności dokonano analizy prawnej trzech instytucji zawartych w ustawie z 15.9.2000 r. – Kodeks spółek handlowych: wsparcia finansowego dla pracowników przy nabyciu lub objęciu akcji emitowanych przez spółkę pracodawcę (art. 345 KSH), nabycia akcji własnych przez spółkę pracodawcę z zamiarem zaoferowania ich pracownikom (art. 362 KSH) oraz warunkowego podwyższenia kapitału zakładowego spółki akcyjnej w celu przyznania praw do objęcia akcji pracownikom (448 KSH). Następnie dokonano analizy rozwiązania przyjętego w art. 324 ustawy z 28.2.2003 r. – Prawo upadłościowe. Chodzi o pierwszeństwo nabycia przez spółkę pracowniczą przedsiębiorstwa upadłego lub zorganizowanej części przedsiębiorstwa upadłego będącego spółką handlową z udziałem Skarbu Państwa. Zwrócono również uwagę na kwestię pracowniczey własności udziałów kapitałowych w polskich filiach spółek zagranicznych. W tych podmiotach pracownicy uczestniczą w programach akcjonariatu na zasadach przyjętych zgodnie z regulacjami obowiązującymi w kraju siedziby spółki matki. Rozważania w zakresie własności pracowniczey poza kontekstem przekształceń własnościowych kończy, podobnie jak w poprzednim rozdziale, przytoczenie badań dotyczących powyższego zjawiska oraz ocena obowiązujących w tym zakresie polskich regulacji.

W zakończeniu zaprezentowano stanowisko Unii Europejskiej odnośnie do upowszechnienia własności pracowniczey, które powinno wyznaczać kierunek zmian w tym zakresie w państwach członkowskich, w tym w Polsce. Na tym tle ukazano propozycje zmian ustawowych w naszym kraju, dotyczących rozważanej materii. Zwieńczenie prowadzonych rozważań stanowią wnioski końcowe, zawierające ocenę rodzimych rozwiązań prawnych w zakresie akcjonariatu pracowniczego oraz perspektywy jego rozwoju w Polsce.

* * *

Niniejsza monografia jest uaktualnioną i uzupełnioną wersją rozprawy doktorskiej: *Problematyka akcjonariatu pracowniczego w Polsce na tle doświadczeń międzynarodowych*, przygotowanej pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. *Jerzego Wrątnego*, a następnie obronionej w Instytucie Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk w lutym 2016 roku. Serdecznie dziękuję Promotorowi za poświęcony czas i wszelką pomoc okazaną mi podczas przygotowania niniejszej pracy. Specjalne podziękowania zaś składam mojej Żonie Małgorzacie, bez której wsparcia i cierpliwości dysertacja niniejsza nie miałaby szansy powstać.

Warszawa, sierpień 2017 r.

Dr Michał Leski